

Mirmərdan Laçın oğlu Əsgərli
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

SÜRREALİZMİN YARANMASI VƏ İNKİŞAF MƏRHƏLƏSİ

Мирмардан Лачин оглы Аскерли
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

СОЗДАНИЕ СЮРРЕАЛИЗМА И СТАДИИ ЕГО РАЗВИТИЯ

Mirmardan Lachin Asgarli
State Pedagogical University of Azerbaijan

ON "FORMATION OF SURREALISM AND ITS DEVELOPMENT STAGES"

Xülasə: Məqalədə sürrealizm anlayışından və onun Avropada tədricən yayılmasından bəhs olunur XX əsrin əvvəllərində yaranan bu istiqamət özündə Dadaizm və Freydizm kimi anlayışları əks etdirir. Məqalədə psixoanaliz və digər freyd kəşflərini sürrealist konsepsiyada qeyd edir, eyni zamanda nəticə kimi reallıqdan üstün olma və reallıqda ziddiyyətlər qarşı-qarşıya qoyan ideyaları dəstəkləyir.

Açar sözlər – *Sürrealizm, Dadaizm, Freydizm, sərgi, rəngkarlıq.*

Резюме: В статье речь идет о понятии сюрреализме как термина и постепенного его распространения в Европе. Именно это направление, зародившееся в начале XX века, отображает в себе такие понятия как Дадаизм и Фрейдизм. В статье, отмечая психоанализ и другие фрейдовские открытия в концепции сюрреалистов, в то же время поддерживает такие идеи, как получение результатов, противопоставляя преобладание над реальностью и противоречия в реальности.

Ключевые слова: *Сюрреализм, Дадаизм, Фрейдизм, выставка, живопись.*

Summary: Concept of surrealism as the term and its gradual spreading at Europe is stated in this article. Namely this trend started with surrealism movement at the beginning of XX century and reflected the concepts like Dadaism and Freudism. Stating psychoanalysis and other discoveries of Freud of the concepts of the surrealism in the article, it supports the ideas to be beyond reality and getting the positive result confronting the controversies of reality.

Key words: *Surrealism, Dadaism, Freudism, exhibition, colour studies.*

Sürrealizm fransız sözü (surrealisme) olub hərfi mənası “ realizmdən artıq, üstün, qeyri”- kimi ifadə etmək olar.

Sürrealizm banisi Sürrealizmin birinci manifestinin müəllifi yazıçı və şair Andre Breton hesab edilir (1924)

Sürrealizm əsas anlamı-yuxu və reallığın uyğunluğudur. Bunun üçün sürrealistlər təbii obrazların cəfəngiyyət və ziddiyyətli uyğunluğunu kollaj və “READY-MADE” texnologiyaları yolu ilə ifadə edilməsini təklif edirdilər. Radikal solçu ideologiyalarıyla ilhamlanan sürrealistlər inqilabı əvvəlcə öz şüurlarında etməyi bildirdilər. Onların fikrincə azad olmağın əsas aləti incəsənətdir. Bu cərəyanın formalaşmasında Freydin psixoanalizi böyük təsir göstərmiş

dir. Onların ilkin məqsədi mənəvi yüksəliş və mənəviyyətin maddilikdən ayrılması idi. Vacib dəyərlərdən biri azadlıq və irrasionallıq sayılırdı.

Sürrealistlər rasionallıq baxmadan öz işlərində fantasmaqorik formalardan istifadə edirdilər. Erotika, istehza, magiya və təhtəşüür kimi tematikalardan istifadə edərək işləyirdilər.

Çox vaxt onlar öz şüurlarının dərinliklərinə çatmaları üçün hipnoz, alkoqol, narkotik və ya achiqdan istifadə edirdilər. Lakin xaotiklik çox zaman çox yaxşı düşünülmüş ideyalarla əvəz olunurdu. Sürrealistlər sadə məqsəddən ideyaların düşünülmüş ifadə etmə metoduna çevrilirdi.

Rəngkarlıqda sürrealizmin dahi ustaları Salvador Dali, Rane Maqrit, Joan Miro, Maks Ernest sayılır.

Əsas və daha məşhur məqsədləri Marksın (dünyanın yenidən qurulması) və Rembonun (həyatı dəyişmək) kimi şüarlarını birləşdirmək, ümumiləşdirmək, yenidən qruplaşdırmaq idi. Onlar insanlara yeni düşüncə, metodu, insanın kainatla yeni əlaqə vasitəsini təklif etmək istəmişlər. Layihələri möhtəşəm və şübhəsiz “totalitar” idi və dəyişilməyən heç nə qalmamalı idi.

Faciə və böyük dəyişikliklərlə dolğun tarixi hadisələrin baş verdiyi XX əsrin əvvəllərində (1910-1920) incəsənətdə sürrealizmin inkişafının əsasını qoyan hadisələr baş verdi. 1-ci Dünya müharibəsi Avropada baş verən inqilabların dəhşətləri nəticəsində yaranan dadaizm sürrealizmin müqəddəratını həll etmiş oldu. Dadaizm bütün pozitiv estetik proqramları inkar edərək antiestetikani təbliğ edirdi. Dadaistlər müharibənin dəhşətlərində də gözəllik görməyə çalışırdılar. 1921-ci ildə Dadaistlərin Parisdə nəticə ekspozisiyaları baş tutur. Bu zaman A. Breton öz dostları ilə burada iştirak edirlər.

1922-ci ildən yazıçı və incəsənət nəzəriyyəçisi A. Bretonun ətrafında həmfikirləri rəssam Jan Arp, Maks Ernest, ədəbiyyatçı və şairlər Lui Araqon, Pol Elüar, Filip Supo və başqaları qrupaşırlar. Onlar incəsənət və ədəbiyyatda sadəcə olaraq yenin üslub yaratmırdılar onların daha böyük miqyasda ideyaları var idi.

Onlar əmin idilər ki, ağilsız və düşüncəsiz başlanğıc yeri üzərində bərqərar olacaq yüksək həqiqəti təcəssüm edir. Ciddi, mürəkkəb, əlbəttə ki, mübahisəli işlər heç də müqəddəs hərəkətlərə oxşamayan metodlarla həyata keçirilirdi. Bu insanlar öz yığıncaqlarını “axşamlar” xüsusən də “iclas” deyil “bizimlə həqiqətdə” adlandırdılar.

“Bizimlə həqiqət”lərə yığıldıqda sürrealistlər qərribə və eləcə də qeyri ciddi işlərlə məşğul olurdular. Onlar oynayırdılar. Bu cür oyunlar bir növ modelləşdirmə xarakteri idi ki onların effektivliyi bəzi sosiopsixi quruluşların yetişdirilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu daha sonralar qiymətləndirilmişdir.

Məsələn onları “Burime” tipli oyunların gedişində yaranan təsadüfi və düşüncəsiz mənalı uyğunluqlar maraqlandırır. Onlar növbə ilə digərlərinin yazdıqları hissələrdən xəbərsiz ibarələr tərtib edirdilər. Bir dəfə 1925 ci ildə oyunçular “gözəl meyit cavan çağır içəcək” ibarəsini aldılar. Bu nəticə onları o qədər təsirləndirdi və

yadda qaldı ki bu cür mənasız oyun onların mühitində əlbəttə şərti və eyni zamanda cəfəng bir ad aldı. (“Gözəl meyit” adı) Bu cür oyunları oynamaq özünü elə məşq etdirmək idi ki məntiqi bağlılıq və idrakın səviyyələri sönsün və ya öz vacib olmamalarına uyğunlaşsınlar. Dərin şüurlu xaos qüvvələr dərinliklərdən çağırılırdılar.

Bir neçə müddət ərzində Andre Masson Bretonun qrupdan asılı olmadan işləyir və idrakın nəzarətindən azad olmuş əsərlər və rəsmlər yaratmağa çalışırdı.

Təhsilli, nəzəri və tədqiqatçılıq bacarığına malik bu insan qeyri iradi şəraitdən obrazların qaynaqlanması üçün orijinal psixotexniki üsullar işləyib hazırlayırdı. Massonun yanına ədəbiyyatçılar Mişel Leris, Jorj Lembur, Jobert Desons və eləcə də rəssam Joan Miro meyl edirdilər.

1924-cü ilin baharında Andre Breton Simun qalereyasında Massonun əsərlərindən ibarət 1-ci sərgisini görür. O rəssamı tapır və onunla tanış olur. Aralarında qarşılıqlı anlaşma o qədər böyük idi ki, onlar birləşmək qərarına gəlirlər. Bədii qüvvələri birləşdirərək incəsənətdə və ədəbiyyatda dövrün ən böyük hadisəsinə çevrilirlər.

1924-cü ildə Andre Bretonun hazırladığı “Sürrealizmin 1-ci manifesti” yaranır və “Sürrealistik inqilab” adlı jurnalın əsası qoyulur.

Sürrealizm rəngkarlıqda, heykəltaraşlıqda, teatrda, ədəbiyyatda və kino sənətində ilk həqiqi internasional hərəkət idi. Əvvəlki avanqard cərəyanları kubizm, futurizm, ekspressionizm hələ də öz milli məktəbləri və milli ənənələri ilə sıx bağlı idilər.

Sürrealizmdə əvvəlcədən həm Fransa həm Almaniya həm də İspaniya təqdim edilmişdir.

1925-ci ildə Bretonun və Massonun qruplarını birləşdirən 1 -ci ümumi surrealistik sərgi keçirilir. 1926-cı ildən yalnız bu sənəti nümayiş və təbliğ edən xüsusi “Surrealism qalereyası” yaranır. Həm Avropada həm də okeanın o biri tərəfində bir-birinin ardınca sərgilər keçirilir.

1936- cı ildə Londonda “beynəlxalq surrealist sərgi”-si və Nyu Yorkda “fantastic incəsənət, Dadaizm və Sürrealizm”... Salvador Dali dünya paytaxtlarında sürrealizmin qələbə yürüşlərində iştirak etməsinə baxmayaraq öz həmfikirləri ilə aralarındakı münasibətlər tam aydın deyildi.

Uzun illər sürrealistlər öz ideyalarını bir-birinin ardınca çıxan müxtəlif nəşrlərdə ifadə

Sürrealizmin yaranması və inkişaf mərhələsi

edirdilər. 1924-1929-cu il-“Revolusyon sürrealist”.. 1930-1933-“ Sürrealizm inqilabın xidmətində”..1933-1939-“Minotavr”...1941-1946-“VVV”.....1948-49-“Neon”...1961-1965 “Sürrealizm MEM”..1967-1969-“Arşibra” və s.

Hərəkətin bərqərar olması və təşəkkül tapması üçün sonuncu və ya 1-ci vacib aləti manifest idi. Onlar bir neçə dəfə olmuş başlanğıcı bildirmək və sürrealizmin inkişafının müxtəlif mərhələlərini ifadə etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1928-ci ildə Andre Breton “Sürrealizm və rəngkarlıq” adlı kitabında incəsənətdə yaranan yeni hərəkətin nəticələrinə yekun vururdu. Burada o Sürrealistlərə yaxınlaşmağa başlayan Picasso yaradıcılığını araşdıraraq rəssam üçün uşaq oyuncağının əhəmiyyətini vurğulayır və onu böyüklər üçün nəzərdə tutulmuş faciəvi oyuncaqların yaradıcısı adlandırır. Bu cür müşahidələrin yaranma səbəbi aydındır. Freydizm uşaq fantaziyalarına, oyunlarına, ümumiyyətlə uşaqların mental dünyasına xüsusi əhəmiyyət verir və ümid edirdi ki, uşaqların həyatında şüursuz psixi həyat qanunları daha aydın ifadə olunacaq. Uşaqlar böyüklərin dünyəvi anamları və normalarının əsarətinə düşmüş olurlar.

Freydizm baxışları bir çox sürrealist liderlər tərəfindən o qədər güclü mənimsənilmişdir ki, bu hətta onların düşüncə tərzinə çevrilmişdir. Salvador Dali təmiz “Freydist” metodundan istifadə edərək əsərlərini yaradırdı. O yuxudan tam ayılmamış, yuxusunun qismən təsiri altında olduğu zaman əsərlərini yaratmağa çalışırdı. Hesab edilir ki, məhz Salvador Dali XX əsr incəsənətində Freyd görüşlərinin ən böyük təbliğatçısı olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, müasir rəsamlardan yeganə olaraq yalnız o, 1936-cı ildə qocalmış və xəstə halda Freydi onun evində görməyə müvəffəq olmuşdur. Freyd isə özünün Stefan Tsveyqə yazdığı məktubda Dalini təqdirəlayiq xatırladır.

Dalinin etirafına görə, Freydin ideyaları onun üçün dini kitabların orta əsr rəsamları üçün və ya antik mifoloji dünyanın renossans üçün necə əhəmiyyət kəsb etdiyi kimidir.

Dali istədiyi hər bir kəsə qarşı sayğısızlıq göstərə istər əsərlərində, istərsə də ifadələrində son həddə qədər açıq-saçıqlıq edə bilirdi. Dali dahildən yalnız Freydə qeyri-şərtsiz pərəstis edərdi.

Vena psixoloqu və mütəfəkkirinin ideya dünyası bütün sürrealistlər üçün xüsusi məna kəsb edir və onların doktrinalarının qalxma və müvəffəqiyyətlərinin əsas faktorlarından biridir.

Sürrealistlərin konsepsiyaları psixoanaliz və digər Freyd kəşfləri tərəfindən güclü müdafiə edilirdi. Həm öz, həm də başqaları tərəfindən haqlı olmaları barədə böyük sübutlar alırdılar. İlk Sürrealizmin “təsadüfi” metodlarının Freydin “azad assosiasiyalar”-ı metodikası uyğunluq təşkil etdiyini görməyə bilməzdilər. Psixoanaliz sürrealistlərin də ən çox maraqlandığı ruhun o halına 1-ci dərəcəli əhəmiyyət verirdi (yuxu, uşaq mentallığı, psixi pozğunluq, ibtidai tibb psixikası).

Freyd də onun məktəbinə müraciət edərək sürrealizmin əsassız fantaziya olmadığını və insanın, incəsənətin, tarixin, təfəkkürün anlaşılmasında yeni bir söz olduğunu isbat etmək üçün imkan əldə etdi. Bu o qədər mötəbər və möhkəm dirək idi ki XX əsrin ortalarına qədər Sürrealizmin nüfuzlu və yayıcı olmasına onun əhatəliliyinə heç bir şübhə qalmırdı.

Salvador Dalinin bir məslək kimi etiqad etdiyi tərzdə sürrealizm üçün nə siyasət, nə intim həyat, nə texnika, nə də başqa şeylər mövcud deyil. Yalnız toxunduğu hər şeyi yeni bir şeyə çevirən surrealistik yaradıcılıq vardır.

1929-cu ildə cavan Dali artıq hazır olan Paris mühitinə düşür. 1929-cu il “Dahi Mastrubator” əsərindən 1936-37 il. ”Payız hannibalizmi” və” Nərgiz gülünün metamorfozası” əsərlərinə kimi onun yaradıcılığının 1-ci müstəqil və yetkin dövrünü əhatə edir. Bir neçə il ərzində hərəkətin ən hakim fiqurlarından birinə çevriləcək və onun salnaməsində vacib yer tutacaq. Bu gün Dali XX əsrin incəsənətində ən böyük novator kimi qəbul edilir. Onun enerjisi və ixtiraçılığı müxtəlif formalarda özünü büruzə verdi: O zərgərlik bəzəkləri üçün eskizlər edir, vitrinləri tərtib edir, teatr quruluşlarında və filmlərin yaranmasında iştirak edir, Lotreamonun “Maldororun mahnıları” adlı məşhur kitabına illüstrasiya edir. O “Salvador Dalinin sirli həyatı” və “Dahinin gündəliyi” adlı 2 avtobiografiya “Gizlədilmiş simalar” novellasını yazmışdır ki, tərcümələr vasitəsilə bütün dünyada məşhur olmuşdur. Bu zaman onun öz bioqrafiyası da incəsənət əsəri kimi müəyyən olunmağa başlayır. O tez-tez sürrealistik paradoks üsullarını həyata keçirir onun fikirləri və ic-

timai aksiyaları hərəkətin korifeylərini özündən uzaqlaşdırırdı. Əsasən də Andre Bretonu.. Öz istedadına inam onun nümayiş edici və aşılış “Allahlıq iddiası” formalarında bürüzə verdi. O sıx bağlı olduğu insanlarla əlaqələrini pozmağa başlayır. 1934-cü ildə Dalini solçu və kommunistlərə rəğbət göstərən sürrealistlərin qruplarından qovurlar. O həyasızcasına müəyyən pozisiyaları tanımaqdan imtina edir, hətta Şovinizm və Faşizmlə qorxunc sürrealistik oyunlar oynamağa başlayır. 1941-ci ildə özünü katolizm və monarxiya tərəfdarı elan etdikdən sonra öz əvvəlki dostları ondan bütün əlaqələrini kəsirlər.

1929-cu ildə Dali “Qalarina” kimi adlandırıldığı ilham pərisi ilə tanış idi. 35 il birgə yaşadığı həyat ərzində rəssam arvadına olan sevgisindən narkotik asılılığına düşür. Qadın onun uşaq və anası, ilham pərisi və meneceri idi. O deyirdi: Qala mənim həyatımın duzu, mənim şəxsiyyətimi möhkəmləndirən alov, mənim mayakım, mənim oxşarım olub. O, elə mən özüməm. Qala bacarıqlı və zirək müvəkkil kimi sərgilər təşkil edir, müqavilələr bağlayırdı. Sürrealistlər ona nifrət edirdilər. Onlar onu “Qala-öd” adlandırırdılar. Qala sürrealistlərdən ən yaxşı rəssam apardığı üçün ona bunu bağışlaya bilmirdilər. Dali üçün bu əhəmiyyət kəsb etmirdi. Ona Qaladan başqa heç kim lazım deyildi. Onunla yaxınlıq patalogiyaya çevrilmişdi. 1930-cu ilin əvvəllərindən o əsərlərini “Qala Salvador Dali” kimi imzalamağa başlayır, sanki onlar bir insan idilər. 1940-cı illərdə isə bu adi halda çevrildi. Pul onların əsas ehtirasları olmuşdu. 1949-cu ildə Andre Breton Dalinin istehzalı anagrammasını icad etdi. “Avida Dollars” “dolların həsrətində olan” müəllimin bu cür ələ salmasından fərhlənən Dali ondan daha çox pul qazanmaq üçün istifadə etməyə başladı. Dali Qalanı ilahiləşdirir və öz yaradıcılığında ona heykəl qoyurdu. Keçmiş dostları onu “pozduğunu” ona tamahkarlıq və eqoistlik inkişaf etdirdiyini zənn edir və hamı ilə əlaqəni kəsməkdə günahlandırırırdılar.

Ədəbiyyat

1. Л. Андреев «Сюрреализм»
2. Ж. Женье – Ж. Жандрон. Сюрреализм. С. Дивиня, 2002.
3. И. Ю. Педагогическая. Поэтика сюрреализма. М., 1967.
4. В. Вирмо. И. Вирмо. Мэри сюрреализма. Санкт-Петербург, 1996.

E-mail: miriesgerli@gmail.com

Rəyçi: sənətsünəşliq ü. fəls. dok. Elnarə Nəsirəddin qızı Musayeva

Redaksiyaya daxil olub: 03.04.2018